

XAVIER BARÓ I QUERALT

**TESI DOCTORAL:
“LA HISTORIOGRAFIA CATALANA EN
EL SIGLE DEL BARROC (1585-1709)”**

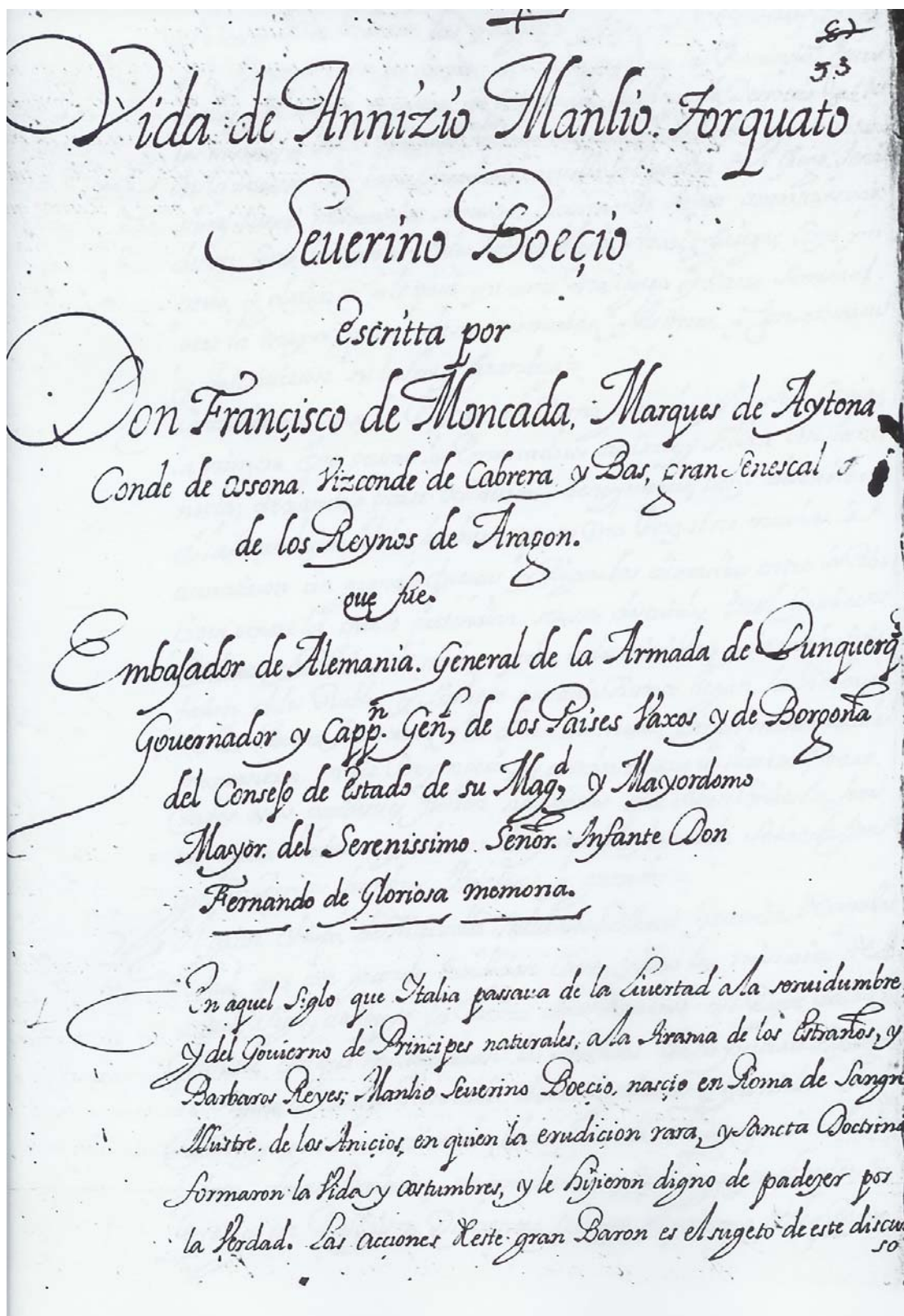
**DEPARTAMENT D’HISTÒRIA MODERNA DE LA UNIVERSITAT DE
BARCELONA**

**PROGRAMA DE DOCTORAT: “EL MÓN MEDIEVAL I MODERN: ÚLTIMES
LÍNIES DE RECERCA” (BIENNI 2000-2002)**

DIRECTOR: FERNANDO SÁNCHEZ MARCOS

BARCELONA, DESEMBRE DE 2005

12. CONCLUSIONS

Portada de l'edició manuscrita de la *Vida de Boecio* de Francesc de Montcada. BNE, ms. 6227, fols. 53r-64v.

12. CONCLUSIONS

Aquí finalitza el nostre estudi. Al llarg d'aquest ens hem fixat alguns objectius. Ara es tractaria de recordar breument quins eren i constatar fins a quin punt s'han assolit. A grans trets podem sintetitzar aquells en quatre grans blocs:

a) anàlisi dels operadors conceptuals que marquen i defineixen la cosmovisió de la societat en temps del Barroc en l'àmbit de l'estudi de la història de la historiografia.

Al llarg del treball hem repetit en diverses ocasions la tesi exacta, segons el nostre punt de vista, de Charles-Olivier Carbonell que afirma que la historiografia segueix la història. Així doncs, semblava lògic i pertinent presentar els trets bàsics més destacats que defineixen la cultura i la cosmovisió en temps del Barroc; un terme, com bé ha apuntat Morpurgo-Tagliabue, sobre el qual sembla que encara no s'ha dit tot allò que calia dir. Aquests operadors conceptuals (terme de Saverio Ansaldi en la seva obra *Spinoza et le baroque. Infini, désir, multitude*. París: Kimé, 2001) poden fer referència a expressions utilitzades i conegudes a l'època o bé a mots emprats pels historiadors de l'actualitat. En qualsevol cas, es tractava de fixar els mots bàsics, els termes imprescindibles per entendre la cosmovisió barroca, tot distingint entre la imatge del món i de l'home (definida per la fragilitat i la contradicció de la condició humana, la seva grandesa i la seva misèria, la maldat del món i de l'home, l'experiència de la mutabilitat, l'actitud davant la mort i les diverses metàfores per definir i expressar què és la vida) i les

respostes *barroques* que sorgiren, les diferents actituds davant la vida i el coneixement (discerniment de les aparences, la pervivència i adaptació de les filosofies hel·lenístiques i de l'aristotelisme, així com el gust per l'exòtic, el deforme, l'artificiositat i la sorpresa), en un context de revolució científica i racionalisme.

Calia recordar, en primer lloc, els problemes implícits quan volem acotar a nivell cronològic el moviment cultural que habitualment coneixem amb el nom de Barroc, i més si tenim present que aquesta denominació ha estat creada *a posteriori*. En qualsevol cas, feta aquesta precisió terminològica, hem tractat d'entendre en quina societat van viure i escriure els nostres historiadors. Per això ens hem basat en el coneixement d'alguns dels autors més destacats del segle XVII europeu, castellà i català.

Tot això havia d'estar emmarcat en un àmbit teòric en el qual hem tractat de definir i precisar en quin sentit utilitzem el concepte d'historiografia. Les aportacions del ja citat Charles-Olivier Carbonell, Paul Ricoeur (recentment traspassat), Hans-Gregor Gadamer o Reinhart Koselleck han estat punts de referència destacadíssims. A grans trets, del primer hem volgut retenir les recerques i postulats metodològics com a representant de la història sociocultural de la historiografia, sobretot des d'una perspectiva quantitativa, sense menystenir l'aproximació qualitativa. Pel que fa a Gadamer i Koselleck, les penetrants reflexions hermenèutiques i les aportacions sobre l'estudi del llenguatge i de la semàntica històriques, amb un clar objectiu d'assolir temptatives d'enteniment, tenint present conceptes tan suggestius com el d'estrats del temps. Finalment, pel que respecta a P. Ricoeur, hem volgut tenir present les seves aportacions en l'àmbit de la història socioconceptual, sense

oblidar les seves reflexions com un dels filòsofs més destacats dels nostres temps (sobretot pel que respecte al concepte de *memòria*). Així, per nosaltres, en consonància amb les perspectives mencionades, ha estat tan important estudiar les grans obres de lectura del passat, les manifestacions d'autors consagrats i coneguts del període (Jeroni Pujades, per exemple) com d'altres aportacions aparentment secundàries i òbviament molt menys conegudes (les del viatge de Miquel Mates a Terra Santa, per exemple). De fet, creiem que aquestes darreres, tot i ésser menys conegudes i difoses, constitueixen un clar reflex de la mentalitat de l'època, que nosaltres hem tractat de comprendre i conèixer.

b) estudi dels orígens del discurs historiogràfic Barroc.

Ja hem dit que el Barroc és un concepte bastant elusiu. Situats en el context de la historiografia i de l'evolució del discurs historiogràfic, potser encara resulta més complicat precisar quan les formes historiogràfiques renaixentistes evolucionaren vers les formes que actualment coneixem com a barroques. En qualsevol cas, una de les reflexions que m'he anat plantejant al llarg d'aquests darrers temps fa referència precisament a aquest fet. Per què aquesta obsessió, a voltes gairebé malaltissa, per etiquetar i marcar èpoques, períodes i subperíodes? És obvi que definir implica diferenciar, o sia, separar. I en aquest sentit sembla lògic parlar de tres grans moments diferenciats pel que fa a corrents culturals a l'Època Moderna (Renaixement, Barroc i Il·lustració). Ara bé, els límits que marquen i separen aquests tres moments resulten (si més no, a mi m'ho resulten) molt difícils de precisar.

Fou en l'estadi de reflexió que acabem d'evocar quan sorgí l'interès per Malta i el seu setge per part dels turcs l'any 1565. A partir d'aquell esdeveniment, en el qual la Monarquia Catòlica hi jugà un paper fonamental, s'escrigueren diverses obres de temàtica històrica. I semblà oportú apropar-m'hi. Vaig poder constatar, tot reafirmant les hipòtesis de treball d'Eulàlia Duran per al cas de Joan Pujol i la seva obra poètica més coneguda (*Lepant*, 1573), que certs trets que acostumem a definir com a barrocs (gust per la retoricitat, un cert pessimisme, exaltació del catolicisme militant, entre d'altres) ja es trobaven en les obres de l'italià Francesco Balbi o del francès Pierre Gentil, ràpidament traduïdes al castellà per impressors i editors barcelonins. Les perioditzacions d'etapes culturals fetes per H. Hatzfeld les quals situaven els orígens del Barroc (també en l'àmbit de l'escriptura de la història) a Itàlia a partir de la segona meitat del segle XVI, em varen reafirmar, en darrer terme, en la meua hipòtesi.

De fet, es podia percebre amb força nitidesa que l'evolució asincrònica de la cosmovisió "renaixentista" envers una mentalitat "barroca" calia entendre-la tenint present també el marc geogràfic i polític. Les noves formes d'expressió barroques, lligades a una cosmovisió on sobresortien el catolicisme militant i un cert estoïcisme, entre d'altres, havien començat a prendre forma en el mediterrani central (Itàlia i Malta), i començaven, vers 1573, a arribar a Espanya, on l'obra del poeta català Joan Pujol marcava, sens dubte, un punt d'inflexió. A partir d'aquest començava a prendre forma (i força) el barroc historiogràfic català. En aquest sentit, les obres de Balbi i Gentil eren les capdavanteres d'una *nova* forma d'entendre el món, la religió catòlica (i la seva relació amb l'Islam), la política (en aquest cas, la mediterrània) i també, una renovada manera d'entendre i escriure la història. Òbviament, la configuració

religiosa i política dels països catòlics apareguda arran del Concili de Trento era el marc adequat, el *teatre* en el qual es podia començar a interpretar l'obra barroca. El *décalage* cronològic abans esmentat, doncs, és el que justifica que situem els orígens del barroc historiogràfic català a les darreries del segle XVI.

c) anàlisi, caracterització i valoració de la historiografia catalana en el segle del Barroc.

Arribem al nucli central de la nostra recerca. Ens hem proposat presentar els trets més destacats de la historiografia catalana d'un dels segles tradicionalment i convencional considerats com a *decadents*, en el marc general d'una Monarquia Espanyola que iniciava un procés de *declinació*.

Evidentment, per a fer-ho, calia contextualitzar la historiografia catalana del segle XVII. Aquesta, com hem vist, ha estat sovint menystinguda pels estudiosos acusant-la, en major o menor mesura, d'ésser massa crèdula i massa poc rigurosa. Alhora estava present en ella el *handicap* d'una massa estreta relació amb el poder. En qualsevol cas, calia mostrar una panoràmica àmplia, articulada i evolutiva de la producció historiogràfica catalana del segle XVII, de la qual encara no en disposàvem, tal i com hem posat de manifest en la introducció.

Sense negar que la pràctica historiogràfica del segle XVII s'allunya bastant dels estàndards de l'actual, és perceptible, segons el nostre punt de vista, l'avenç d'un cert criticisme per part d'alguns historiadors (Jeroni Pujades, Esteve de Corbera o Francesc de Montcada, sense oblidar d'altres menys coneguts com Josep Blanch), qui llegeixen d'altres obres pretèrites i contemporànies i investiguen documents d'arxiu. Fins i tot un autor com Esteve de Corbera

(1563-1632), que accepta equivocadament llegendes com les d'Otger Cataló i els Nou Barons, es mostra habitualment com un excel·lent investigador que furga en els arxius i intercanvia opinions amb d'altres erudits del moment. En aquest sentit, les cartes de Corbera, que reproduïm a l'annex, en constitueixen una bona prova. D'altra banda, i per acabar aquestes darreres reflexions sobre l'autor de la *Cataluña Il·lustrada*, creiem que paga la pena destacar el nostre estudi i contextualització del manuscrit inèdit dipositat a la FUE (Fundación Universitaria Española, Madrid), així com la troballa i estudi del seu testament, que ens ha permès fixar l'any concret de la seva mort (1632). Complementàriament, el poema de Corbera dedicat a Gastón de Montcada sens dubte ens ha ajudat a perfilar el paper del patronatge nobiliari català (en aquest cas, els Montcada) en l'elaboració i difusió de les obres històriques.

D'altra banda, autors com Joaquim de Setantí (1550?-1617) són un testimoni clar de que la cultura catalana del segle XVII no restà tancada en si mateixa, i que les influències del món italià es deixaren sentir amb força a Catalunya, així com el llegat tacitista. Aquesta important presència de la cultura italiana l'hem pogut constatar en l'estudi de la biblioteca del noble i polític Ramon de Calders. I si es parla de cultura italiana, molt més important és la presència de la cultura castellana en l'àmbit català. De fet, cal pensar en l'existència de l'escola poètica castellana, nom amb el qual es coneix els poetes que escrivien a Catalunya abans de la Guerra dels Segadors.

L'any 2002, tot recapitulant la feina feta per obtenir el DEA (Diploma d'Estudis Avançats), jo escrivia: "Creiem sincerament que resta per fer una anàlisi més detallada sobre els vectors directrius i característics d'aquesta historiografia [catalana del Barroc], sovint més citada que llegida, així com aprofundir en

l'estudi monogràfic d'algunes aportacions d'aquest període". Aquest objectiu, amb totes les mancances que s'hi puguin atribuir, creiem haver-lo assolit ara.

Tenint present les figures més consagrades com Esteve de Corbera o Jeroni Pujades (1568-1635), ens hem centrat en l'estudi i contextualització de gran part dels autors que escriviren obres de temàtica històrica en el segle del Barroc a Catalunya. Entre aquests, ha estat cabdal per a nosaltres l'esforç per recuperar la figura de Francesc de Montcada (1586-1635), autor segons el nostre parer destacadíssim. Això no només per la seva obra sobre els catalans a Grècia (bastant coneguda), sinó també per la seva vida de Boeci, clar testimoni del neoestoïcisme (de la qual gairebé mai se'n sol parlar), i la seva lúcida i a voltes corprenedora correspondència. Considero que l'estudi conjunt de les tres facetes de Montcada (l'historiador de la presència catalana en el món bizantí, el biògraf de Boeci, on es deixa entreveure el moralista i també el filòsof neoestoic, i l'autor de les cartes a Felip IV i Olivares) ens ha permès avançar considerablement en l'objectiu de plasmar una imatge bastant completa de Francesc de Montcada com a escriptor d'història, representant del neoestoïcisme espanyol i com a polític al servei de la Monarquia Catòlica. No es pot oblidar, a més, que l'obra de Montcada demostra la presència del llegat cultural hel·lènic en la Catalunya barroca. Aquest és perceptible també en d'altres obres com el text anònim titulat *Comparació de Catalunya ab Troya* (1641), els diversos escrits de Josep Sarroca on es deixa sentir amb força la veu d'Aristòtil o la denominació comparativa dels catalans com a *lacones* d'Espanya, present en l'obra de Manuel Marcillo (1685).

També hem tractat a la nostra tesi els moments en què s'escriu més història immediata (el conflicte de 1640) i els aparentment més estèrils, com la llarga

postguerra, on hem volgut estudiar i contextualitzar figures com les de Josep Blanch, Josep Romaguera, Manel Marcillo i el dietarista Josep de Montfar.

Finalment, el nostre viatge pel Barroc català ha acabat amb Feliu de la Peña (?-1712). Aquest autor, criticat per historiadors actuals com Ramon Grau, se l'ha acusat de simbolitzar un pas enrere respecte l'obra de Pujades, publicada un segle abans (1609). És cert que amb Feliu sembla decaure l'esperit criticista. Però no és menys cert que Feliu recopilà moltes dades fonamentals (encara avui) per a l'estudi de la Guerra de Successió, i que la seva aportació ens obre ja les portes a un segle XVIII marcat pel criticisme, sigui el de l'Acadèmia dels Desconfiats o el de l'Escola de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes. D'altra banda, no es pot oblidar que l'obra històrica fonamental de Feliu s'escriu en temps de guerra, de manera que el rigor lògicament va decaure en favor de la causa política que defensava.

En síntesi, hem pogut perfilar el model d'historiador en la Catalunya del Barroc. Evidentment, es tracta d'un historiador *amateur*, en tant que no es dedica exclusivament al cultiu de la història. Sovint escriu història però també literatura sense pretensions de factualitat (pensem en la faceta literària de Jeroni Pujades o de Josep Blanch), si bé en alguns casos la seva producció historiogràfica és prou extensa (recordem Esteve de Corbera o Jeroni Pujades, per exemple). Home (la presència de dones és menys que anecdòtica) de cultura (bona part té estudis), majoritàriament religiós (gairebé un 60% pertany a l'estament eclesiàstic) que escriu obres sobre un fet concret i ho fa moltes vegades amb l'objectiu de legitimar un posicionament polític determinat. L'excepció vindria donada, creiem, pels dietaristes com Miquel Parets (1610-1661) o el pagès Joan Fàbrega de Cererols. Alhora és fonamental l'estreta

relació amb el poder (ja sigui polític o religiós). Aquest historiador que hem perfilat escriu, *grosso modo*, en català quan s'adreça al poble o creu que el seu llibre no tindrà difusió més enllà del Principat, i ho fa en castellà quan vol arribar a un major sector de públic.

També ha estat cabdal al nostre estudi copsar les relacions entre història i política. Tenint present la recent i molt valuosa aportació de Jesús Villanueva, hem volgut tractar d'esbrinar com legitimaren alguns historiadors del segle XVII els privilegis¹ dels catalans. Ara bé, com s'argumenten aquests privilegis? Fent referència a tres elements fonamentals: la religió, la lectura del passat i la cultura. Pel que fa a la religió, no és ni novedós ni excepcional que s'apel·li a la catolicitat dels catalans (com ho fan d'altres pobles en l'Època Moderna), i s'ha de dir que els historiadors ho fan adduint esdeveniments certs (presència de la religió cristiana en el Baix Imperi, expulsió dels musulmans, instauració de la primera Inquisició en la Península) o llegendaris (presència de l'apòstol Jaume, presència de catalans en la crucifixió de Crist). En aquest punt és evident l'absència de més crítica i rigor per part d'autors com Feliu de la Peña.

Pel que fa a la lectura del passat, també es fa referència a d'altres tipus d'aconteixements històrics per legitimar els privilegis, i alhora reforçar la pròpia autoestima com a col·lectiu. En aquest sentit, sobresurten com a gestes dignes de menció, a més de la ja citada expulsió dels musulmans, l'establiment d'una dinastia que sempre va pactar (i no imposar) el seu poder i l'expansió heroica dels catalans per la resta de la Península i el Mediterrani durant la Baixa Edat Mitjana.

¹ De la qüestió dels privilegis ens n'hem ocupat sobretot en els apartats 5.2.4, 7.4.2 i 11.4.2. D'altra banda, per veure el sentit que hem donat al mot, vegeu sobretot la nota 58 de la pàgina 180.

Els historiadors del segle XVII vindiquen el passat català, i ho fan en un moment en què el predomini (polític, cultural i demogràfic, entre d'altres) de la Corona de Castella és aclaparant. En darrer terme, la legitimació cultural està estretament lligada a qüestions lingüístiques i literàries. En aquest punt, com hem vist, no hi ha acord ni entre la historiografia del segle XVII ni en l'actual. Aquest desacord mostra fins a quin punt les problemàtiques de la societat del segle XVII han arribat, si bé amb lògiques i evidents diferències de context, fins a l'actualitat. Es percep, això sí, que alguns autors del XVII defensen i legitimen l'ús del català en un moment en què altres catalans (Alexandre Ros, per exemple) consideren que tots els súbdits han d'usar la llengua del monarca (i aquesta, evidentment, és la castellana).

Els diferents esdeveniments del segle XVII a Catalunya configuren i modulen, a la vegada, diversos discursos polítics i històrics per tal de legitimar els privilegis. A grans trets, hem pogut distingir dues grans situacions, marcades per l'existència (o no) de conflictes amb la Monarquia Hispànica. Així, l'obra de Corbera, la de Montcada i el *Fénix de Catalunya* de Feliu de la Peña mostren un discurs possibilista i pactista: els autors exposen els elements que, segons el seu parer, legitimen els privilegis. D'altra banda, els textos de Martí Viladamor o els *Anales de Catalunya* de Feliu de la Peña són fruit i testimoni d'una època de conflicte. El llenguatge esdevé més violent, i la legitimació sovint és exposada com un dret (gairebé com una exigència) al qual no es pot refusar. Evidentment, la Guerra dels Segadors i la de Successió intensifiquen el nivell reivindicatiu del discurs dels autors catalans.

Dins la nostra anàlisi de l'evolució de la historiografia catalana siscentista, també hem considerat els diferents gèneres historiogràfics per tal d'escatir la

tipologia d'obres que van ser escrites en aquella centúria. En el capítol cinquè hem estudiat les diverses obres tot enquadrant-les en les diferents tipologies historiogràfiques. Hi sobresurt la història sobre els fets concrets (la revolta de 1640 multiplica la producció historiogràfica i propagandística), amb una clara perspectiva religiosa (història d'ordes religiosos, monestir, santuaris). També és destacable el cultiu de la història de Catalunya, tot sovint relacionada amb aspectes lingüístics i literaris, sense menystenir, sobretot per al període de la postguerra, els dietaris i els llibres de viatges. En darrer terme cal pensar en la història local, sense oblidar la perspectiva filosòfica i moral (sobretot el tacitista Joaquim de Setantí), a més de les obres centrades en temàtiques de caire institucional i jurídic. Per últim, hem pogut copsar que els historiadors catalans del segle XVII cultivaren molt poc la història universal (hi ha l'excepció de Dídac de Rocabertí), que preferiren llegir en les traduccions castellanques que es publicaven a Espanya. Direm, per acabar, que cal citar l'absència de teòrics de la història, tot i que en moltes de les obres escrites en el segle XVII apareixen referències i fragments concrets on els autors reflexionen sobre què és la història i com s'ha d'escriure.

d) plasmació d'aquesta historiografia catalana en una recopilació de textos: el cos de l'annex.

A mesura que anava avançant la nostra recerca s'anava ampliant el gruix de textos seleccionats. D'aquesta manera sorgí la idea de preparar un annex que fos una recopilació dels fragments més característics de la historiografia catalana del segle XVII. Tal i com ja hem dit anteriorment, ens semblà oportú mostrar els textos més coneguts i difosos, però també presentar els que no

eren ni tan coneguts ni tan citats pels historiadors de la cultura del XVII català. Pel que respecta a la qüestió de la llengua, el cas més emblemàtic el constitueix Joan Lacavalleria, autor del *Gazophylacium Catalano-latinum* (1696), aportació filològica (i també històrica) que constitueix un dels primers intents d'establir un diccionari de la llengua catalana, obra que ha tingut molt poc ressò (almenys que jo sàpiga).

D'altra banda, la presència de manuscrits ha estat interessant per copsar la difusió del coneixement històric en la Catalunya barroca. Així, per exemple, l'any 1619 Jaume Ramon Vila (1570-1638) transcriu el *Llibre dels feyts de Jaume I*, i hi inclou un interessant pròleg, que constitueix un exemple inequívoc sobre com es difonia el coneixement històric a partir de les transcripcions manuscrites, a més de les obres que eren impreses.

En aquest punt, cal tornar-hi a insistir, és clau el concepte de fortuna, sobretot per entendre alguns autors que coneixen sempre un reconegut prestigi (Jeroni Pujades), d'altres ben coneguts a l'època però que avui en dia tenen una presència més aviat escassa (Josep Romaguera). En tercer lloc hauríem de considerar els que no conegueren gaire difusió en el seu moment i que ara són prou valorats i estudiats (Esteve de Corbera o el dietarista Miquel Parets) i, en darrer terme, aquells que sempre han conegut una fortuna discreta (Josep de Montfar).

La nostra antologia de textos s'ha realitzat amb un doble objectiu ben definit:

a) mostrar què s'escriu (i qui ho fa) a la Catalunya barroca pel que respecta a la història, tot presentant també alguns textos de caire literari que ajuden a entendre amb més precisió el context en què escrigueren els historiadors catalans del moment.

b) demostrar que la varietat, quantitat i qualitat de textos presentats configura, segons el nostre punt de vista, un panorama molt interessant per seguir fent recerca en el segle XVII català.

En qualsevol cas, correspon al lector jutjar fins a quin punt aquests objectius s'han assolit.